

ALBÁNŠTINA

(úvod do jazyka, dialekty, stručná gramatika)

Obecně o albánštině

Albánština (gjuha shqipe) je jazyk téměř 6 milionů lidí, žijících převážně na území Albánie a Kosova, menšinově potom také v dalších balkánských státech (Makedonie, Řecko, Srbsko) a v Itálii. V samotném albánském státě žije z tohoto počtu tři a půl milionu Albánců.

Albánština je oficiálním jazykem od vzniku Albánie jako samostatného státu v roce 1912. Tehdy nebylo k Albánii připojeno Kosovo (zůstalo až do roku 2008 připojeno k Srbsku) a velká část mluvčích albánštiny se tak ocitla mimo hranice albánského státu.

Italští Albánci a jejich jazyk se označují Arbëresh. Arbëresh žijí v jižní Itálii, v Apulii, v Basilicatě, v Kalábrii a na Sicílii. Jsou potomky uprchlíků před tureckou invazí. Jejich jazyk je odlišný od současné albánštiny, zachoval si totiž řadu archaických prvků a obsahuje pochopitelně mnoho italských výpůjček. Arbëresh se dále dělí na čtyři dialekty a mluvčí uvádějí, že tyto dialekty mezi sebou nejsou dobře srozumitelné.

Výsledkem dlouhodobé migrace do Řecka je početná albánská menšina (kolem 150 000) v oblasti Atiky, Thrákie, Salaminských ostrovů, Atén a severního Peloponésu. Jednotlivé dialekty jsou vzájemně málo srozumitelné. Mluvčí i jejich jazyk se označují jako Arvanitika. Z ekonomických důvodů jsou velmi asimilováni. Migrují často za prací do větších měst. Chtějí-li zlepšit svoje společenské postavení, řečtina je pro ně nezbytností.

Novodobá pracovní a ekonomická migrace přivedla Albánce také do dalších evropských zemí, Spojených států a Austrálie. Jednotlivé komunity spolu ne vždy spolupracují, v Itálii se například původní arbëresh příliš nemají k novým ekonomickým uprchlíkům, u nás nechtějí být albánští Albánci spojováni s kosovskými Albánci.

Albánština je indoevropský jazyk, ač tak možná na první pohled nevypadá. Prošla totiž složitými hláskovými změnami. V rámci indoevropské jazykové rodiny tvoří svoji vlastní větev bez bližších příbuzných. Albánština je spojována s ilyrštinou, nicméně dnes je již velmi romanizovaná, a to především ve slovní zásobě. Ilyrštinou se hovořilo snad ještě v 5. století, ale bohužel toho o ní víme velmi málo. Pravděpodobně šlo o jazyk nějak příbuzný s mesapštinou. Jiní autoři zase spojují s původem Albánců kmeny Dáků nebo Thráků.

O historii albánského jazyka není tedy mnoho známo. První písemné záznamy pocházejí z konce 15. století. V průběhu středověku patřilo území tu Byzantincům, tu Bulharům nebo Srbům. Nepodařilo se vytvořit vlastní stát. Od 15. století, kdy začala

turecká invaze, spadá Albánie do oblasti tureckého vlivu. Nelze nezmínit albánského národního hrdinu Skënderbeu, který bojoval s Turky a dočasně se mu podařilo odvrátit turecký vpád. Jak jsme již řekli, první písemný záznam albánštiny je z konce 15. století. Jedná se tedy o jeden z nejpozději písemně doložených indoevropských jazyků. Avšak ani v průběhu následujících staletí se písemnictví nerozvíjelo, albánský jazyk nebyl podporován tureckou vládnoucí menšinou. Většina textů tak pochází od Albánců žijících v Řecku nebo Itálii, kam Albánci emigrovali od 13., respektive 15. století.

S národním uvědoměním a poznáváním vlastní identity se setkáváme až od konce 19. století. Je to období, které předchází albánské nezávislosti. Významnou postavou z tohoto období je například básník Pashko Vasa (1825 – 1892), který se zabýval také albánským jazykem. Z jeho pera tak pochází gramatika albánštiny, „učebnice“ albánštiny (ačkoliv v dnešním slova smyslu je to také spíše deskriptivní příručka) a několik jazykových studií. Ve svých básních pak popisuje samozřejmě rodnou zemi, její krásu, ale i bídu a její obyvatele.

První samostatný stát tedy vzniká roku 1912/1913. Úředním jazykem je sice albánština, avšak vzhledem ke složité politické situaci mladého státu není velký prostor pro její kultivaci. Je to paradoxně až Enver Hoxha, který jako první v historii vůbec zavádí do všech albánských škol albánštinu. Enver Hoxha a komunistická strana se dostávají k moci v roce 1944 a jazyk a jeho kultivace se takřka poprvé v historii Albánie stávají prioritou. Předtím se však ještě albánština stala v roce 1937 církevním jazykem, a to v souvislosti se vznikem autokefální albánské ortodoxní církve. Tímto pozvolným procesem tedy vzniká spisovný jazyk (gjuha letrare shqipe).

Jazyk tvoří významnou součást albánského národního uvědomění. Je základním rysem určení národní příslušnosti. Toto konstatování může znít triviálně, ale přímo na Balkáně máme případy, kdy tomu tak není (například Chorvati, Srbové a Bosenci se odlišují na základě náboženské příslušnosti, přestože hovoří jedním jazykem).

Významná je také idea autochtonosti Albánců. Albánci si jsou vědomi skutečnosti, že jejich jazyk je velmi starý. Svůj původ odvozují od Ilyrů, Thráků nebo Pelasgů. Tato myšlenka je aktuální pro albánský nacionalismus, neboť souvisí s tvrzením, že předci tohoto dnes malého národa obývali celý západní Balkán. Nutno podotknout, že podobné úvahy najdeme na Balkáně snad všude.

Albánci jsou na svůj jazyk velmi hrdí a často zdůrazňují jeho odlišnost a v superlativech vyzdvihují jeho bohatost, krásu apod. Je to zřejmé ve srovnání s našim

vztahem k češtině. V balkánském prostoru je však takový postoj k národnímu jazyku běžný.

Dialekty

Albánština má dva základní dialekty, gegský a toskický. Hranici mezi oběma dialekty tvoří řeka Shkumbin. Na sever od této řeky se hovoří gegským dialektem a na jih od ní toskickým. Tyto dialekty se dále dělí na subdialekty: gegský severovýchodní, gegský severozápadní, gegský jižní; toskický severní a toskický jižní subdialekt. O těch je poměrně obtížné sehnat informace, ať už v albánské nebo cizí literatuře. Proto se budu držet v zásadě jen dělení toskický x gegský dialekt.

Původně katoličtí Gegové jsou svérázní horalové, kteří nikdy nebyli plně poturečtění. Mají pověst tvrdých lidí, dobrých vojáků. Původně pravoslavní Toskové více podlehlí turecké kontrole a mnozí konvertovali k islámu. Italské, řecké a bulharské enklávy hovoří variantami toskického dialektu. Kosovo vzhledem ke své zeměpisné poloze spadá do areálu gegského dialektu.

Lze předpokládat, že s politickým významem oblasti Kosova poroste i význam kosovské varianty albánštiny. Kosovská varianta má samozřejmě svá specifika, a to především v lexiku.

Výše popisovaná norma albánštiny se zakládá zčásti na obou dialektech, převažuje však toskický. Zajímavé je, že po roce 1908, když se pracovalo na standardizaci albánštiny, byl za základ vzat gegský dialekt. Oba dialekty a jejich regionální varianty nejsou vždy plně vzájemně srozumitelné.

Rozdíly mezi oběma dialekty nacházíme jak ve fonetice, tak v morfologii a lexiku.

Ve fonetické oblasti je rozdílný především inventář samohlásek. Toskické (dále jen T) ě před nazálou se v gegském dialektu (dále jen G) realizuje jako â, T počáteční va- se realizuje jako vo-, koncové T –r se realizuje jako –n (rotacismus). Rozdílně se také uplatňují diftongy ue/ua. Příklady:

T	G	
nëntë	nând	(devět)
vatër	votrë	(krb)
emër	emën	(jméno)

mua

mue

(mně)

Morfosyntaktické rozdíly se nejčastěji týkají časování sloves, do systému vstupují různé samohláskové i souhláskové změny. V G dialektu je pomocným slovesem pro budoucí čas **kam**, v T **do**. V dialektech se také tvoří rozdílně infinitiv. Standartní T **për të shkruar** je v G dialektu **me shkruë**. A tak například „půjdu“ se v G dialektu vyjádří **kam me shkue** (oproti spisovnému **do të shkoj**). V kosovské variantě G dialektu se uplatňuje pouze jedna koncovka pro určitý člen mužského rodu, a to –i. Ve standartní albánštině jsme tedy viděli **zog – zogu** (pták – ten pták), v kosovské variantě **zog – zogi**. Člen neurčitého rodu je v G dialektu **nji**.

Jak jsem uvedla, spisovná albánština se zakládá především na toskickém dialektu, a proto také u všech zmíněných příkladů platí, že toskické příklady jsou zároveň spisovnými výrazy. Spisovnou albánštinu přijalo i Kosovo.

ZÁKLADY GRAMATIKY

Podstatné jméno. Albánština má pět pádů: nominativ, akusativ, genitiv, dativ a ablativ. V dialektech pak také lokativ. Pořadí takto vyjmenovaných pádů je dáno především překrýváním koncovek mezi nimi.

V mužském rodě uvádím tyto vzory: *det* „moře“, *zog* „pták“ a *dimër* „zima“.

	<i>det</i> „moře“	<i>zog</i> „pták“	<i>dimër</i> „zima“
neurč.Nom.Ak	<i>det</i>	<i>zog</i>	<i>dimër</i>
neurč.Gen.Dat.Abl.	<i>deti</i>	<i>zogu</i>	<i>dimri</i>
urč.Nom.	<i>deti</i>	<i>zogu</i>	<i>dimri</i>
urč.Ak.	<i>detin</i>	<i>zogun</i>	<i>dimrin</i>
urč.Gen.Dat.Abl.	<i>detit</i>	<i>zogut</i>	<i>dimrit</i>

V ženském rodě uvádím vzory *këmbë* „noha“, *motër* „sestra“ a *shtëpi* „dům“.

	<i>këmbë</i> „noha“	<i>motër</i> „sestra“	<i>shtëpi</i> „dům“
neurč.Nom.Ak.	<i>këmbë</i>	<i>motër</i>	<i>shtëpi</i>
neurč.Gen.Dat.Abl.	<i>këmbe</i>	<i>motre</i>	<i>shtëpie</i>
urč.Nom.	<i>këmbe</i>	<i>motra</i>	<i>shtëpia</i>
urč.Ak.	<i>këmbën</i>	<i>motrën</i>	<i>shtëpinë</i>
urč.Gen.Dat.Abl.	<i>këmbës</i>	<i>motrës</i>	<i>shtëpisë</i>

Jako příklady středního rodu uvádím vzory *mish* „maso“, *grurë* „obilí“ a *të folur* „řeč“.

	<i>mish</i> „maso“	<i>grurë</i> „obilí“	<i>të folur</i> „řeč“
neurč.Nom.Ak.	<i>mish</i>	<i>grurë</i>	<i>të folur</i>
neurč.Gen.Dat.Abl.	<i>mishi</i>	<i>gruri</i>	<i>të foluri</i>
urč.Nom.Ak.	<i>mishtë</i>	<i>grurët</i>	<i>të folurit</i>
urč.Gen.Dat.Abl.	<i>mishit</i>	<i>grurit</i>	<i>të folurit</i>

Přídavné jméno. Největší záludností přídavného jména je pro Čecha pravděpodobně tzv. spojovací zájmeno (pro mužský rod i, pro ženský e). Toto zájmeno je s mnohými přídavnými

jmény povinné. Uvádím zde příklad dvou spojení podstatného jména s přídavným jménem a spojovacím zájmenem.

	„hezká kniha“	„vysoká hora“
neurč.Nom.	<i>libër i bukur</i>	<i>mal i lartë</i>
neurč.Ak.	<i>libër të bukur</i>	<i>mal të lartë</i>
neurč.Gen.Dat.Abl.	<i>libri të bukur</i>	<i>mali të lartë</i>
urč.Nom.	<i>libri i bukur</i>	<i>mali i lartë</i>
urč.Ak.	<i>librin e bukur</i>	<i>malin e lartë</i>
urč.Gen.Dat.Abl.	<i>librit të bukur</i>	<i>malit të lartë</i>

Zájmeno. Základní osobní zájmena jsou:

Nom.	<i>unë</i>	<i>ti</i>	<i>ai</i>	<i>ajo</i>	<i>ne</i>	<i>ju</i>	<i>ata</i>	<i>ato</i>
Ak.	<i>mua</i>	<i>ty</i>	<i>atë</i>	<i>atë</i>	<i>ne</i>	<i>ju</i>	<i>ata</i>	<i>ato</i>
Gen.Dat.	<i>mua</i>	<i>ty</i>	<i>atij</i>	<i>asaj</i>	<i>neve</i>	<i>juve</i>	<i>atyre</i>	<i>atyre</i>
Abl.	<i>meje</i>	<i>teje</i>	<i>atij</i>	<i>asaj</i>	<i>nesh</i>	<i>jush</i>	<i>atyre</i>	<i>atyre</i>
Ak.nepř.	<i>më</i>	<i>të</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>na</i>	<i>ju</i>	<i>i</i>	<i>i</i>
Dat.nepř.	<i>më</i>	<i>të</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>na</i>	<i>ju</i>	<i>u</i>	<i>u</i>

Základní číslovky:

1	<i>një</i>	13	<i>trembëdhjetë</i>	40	<i>dyzet</i>
2	<i>dy</i>	14	<i>katërbëdhjetë</i>	50	<i>pesëdhjetë</i>
3	<i>tre, tri (f)</i>	15	<i>pesëmbëdhjetë</i>	60	<i>gjashtëdhjetë</i>
4	<i>katër</i>	16	<i>gjashtëmbëdhjetë</i>	70	<i>shtatëdhjetë</i>
5	<i>pesë</i>	17	<i>shtatëmbëdhjetë</i>	80	<i>tetëdhjetë</i>
6	<i>gjashtë</i>	18	<i>tetëmbëdhjetë</i>	90	<i>nëntëdhjetë</i>
7	<i>shtatë</i>	19	<i>nëntëmbëdhjetë</i>	100	<i>njëqind</i>
8	<i>tetë</i>	20	<i>njëzet</i>	101	<i>njëqind e një</i>
9	<i>nëntë</i>	21	<i>njëzet e një</i>	102	<i>njëqind e dy</i>
10	<i>dhjetë</i>	22	<i>njëzet e dy</i>	200	<i>dyqind</i>

11	<i>njëmbëdhjetë</i>	30	<i>tridhjetë</i>	300	<i>treqind</i>
12	<i>dymbëdhjetë</i>	31	<i>tridhjetë e një</i>	1000	<i>një mijë</i>

Sloveso je v albánštině trochu složitější. Příklady pravidelných sloves jsou:

Přít.čas	<i>hap</i>	<i>eci</i> „chodím“	<i>afroj</i>	<i>pi</i>	<i>zë</i> „chytám“
1.os.j.č.	„otvírám“		„přibližuji“	„piju“	
2.os.j.č.	<i>hap</i>	<i>ecën</i>	<i>afron</i>	<i>pi</i>	<i>zë</i>
3.os.j.č.	<i>hap</i>	<i>ecën</i>	<i>afron</i>	<i>pi</i>	<i>zë</i>
1.os.mn.č.	<i>hapim</i>	<i>ecim</i>	<i>afrojmë</i>	<i>pimë</i>	<i>zëmë</i>
2.os.mn.č.	<i>hapni</i>	<i>ecni</i>	<i>afroni</i>	<i>pini</i>	<i>zini</i>
3.os.mn.č.	<i>hapin</i>	<i>ecin</i>	<i>afrojnë</i>	<i>pinë</i>	<i>zënë</i>

Nepravidelná slovesa:

Přít.čas	<i>jam</i>	<i>kam</i>	<i>them</i>	<i>vij</i>	<i>dua (drua)</i>	<i>vete</i>
1.os.j.č.						
2.os.j.č.	<i>je</i>	<i>ke</i>	<i>thua</i>	<i>vjen</i>	<i>do</i>	<i>vete</i>
3.os.j.č.	<i>ështëë</i>	<i>ka</i>	<i>thotë</i>	<i>vjen</i>	<i>do</i>	<i>vete</i>
1.os. mn.č.	<i>jemi</i>	<i>kemi</i>	<i>them</i>	<i>vijmë</i>	<i>duam</i>	<i>vemi</i>
2.os. mn.č.	<i>jeni</i>	<i>keni</i>	<i>thoni</i>	<i>vini</i>	<i>doni</i>	<i>veni</i>
3.os. mn.č.	<i>janë</i>	<i>kanë</i>	<i>thonë</i>	<i>vijnë</i>	<i>duan</i>	<i>venë</i>

Minulé časy (imperfektum, aorist, perfektum, plusquamperfektum) jsou poměrně složité a už jdou trochu za hranice „krátkého úvodu“.